

Economic Development Policy of the Islamic Republic of Iran with a Focus on Environmental Justice Development Programs

Ayoub Dehgan¹, Hassan Eivazzadeh,^{2*} Malek Zolghadr³

1. Ph.D. Student of Political Science- Public Policy, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran.

2. Assistant Professor of Department of Political Science and International Relations, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran.

3. Assistant Professor of Department of Political Science and International Relations, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 827-846

Article history:

Received: 24 Jul 2023

Edition: 22 Sep 2023

Accepted: 9 Nov 2023

Published online: 16 Nov 2023

Keywords:

development management,
policymaking, economic
development, sustainable
development, development
programs, environment.

Corresponding Author:

Hassan Eivazzadeh

Address:

Iran, Zanjan, Islamic Azad
University, Zanjan Branch,
Department of Political Science and
International Relations.

Orchid Code:

0000-0002-9640-8419

Tel:

09121411922

Email:

h.eivazzadeh@yahoo.com

ABSTRACT

Background and Aims: the approach of sustainable urban development management, paying special attention to sustainable indicators of the city is necessary to provide the citizens' wishes and opinions on city affairs in order to achieve balance and sustainable urban development. Based on this, the aim of this article is to examine the economic development policies of the Islamic Republic of Iran, focusing on development programs in environmental protection.

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. Materials and data are also qualitative and data collection was used in collecting materials and data.

Ethical Considerations: In this article, the originality of the texts, honesty and trustworthiness are observed.

Findings: In Iranian law, sustainable development has been discussed in the five-year development plans. The 5th and 6th plans can be considered a turning point for creating a suitable mechanism to achieve sustainable development. In general, due to the lack of a desirable, coordinated and optimal planning system and the lack of a coherent and institutional connection between planning, policy making and budgeting, the development plans are merely a set of general rules, portraying ideal goals. What is important is to guarantee the implementation of the rules and principles governing sustainable development management.

Conclusion: Sustainable development management requires continuous monitoring of the intensity of economic, social and environmental measures with the aim of finding a new type of healthier and long-term development.

Cite this article as:

Dehgan A, Eivazzadeh H, Zolghadr M. Economic Development Policy of the Islamic Republic of Iran with a Focus on Environmental Justice Development Programs. *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.

دوره پنجم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۲

سیاست‌گذاری توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر برنامه‌های توسعه در حفاظت محیط‌زیست

ایوب دهقان^۱، حسن عیوض‌زاده^{۲*}، مالک ذوالقدر^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی - سیاست‌گذاری عمومی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

۲. استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

۳. استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: نگرش مدیریت توسعه پایدار شهری توجه ویژه به شاخص‌های پایدار شهر برای تأمین خواست و نظر شهروندان در امور شهر برای رسیدن به تعادل و توسعه پایدار شهری ضروری است. بر همین اساس هدف مقاله حاضر بررسی سیاست‌گذاری توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر برنامه‌های توسعه در حفاظت محیط‌زیست است.

مواد و روش‌ها: مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: در حقوق ایران در برنامه‌های پنج ساله توسعه به توسعه پایدار توجه شده است. می‌توان برنامه پنجم و ششم را نقطه عطفی برای ایجاد یک سازوکار مناسب برای رسیدن به توسعه پایدار دانست. در کل، برنامه‌های توسعه به دلیل فقدان وجود نظام برنامه‌ریزی مطلوب، هماهنگ و بهینه و نبود ارتباط منسجم و نهادینه بین برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و بودجه‌ریزی، صرفاً مجموعه‌ای از احکام کلی، اهداف آرمانی را به تصویر می‌کشد. آنچه مهم است ضمانت اجرای قواعد و اصول حاکم بر مدیریت توسعه پایدار است. بدون ضمانت اجرا، قواعد حاکم بر مدیریت توسعه پایدار صرفاً در حد توصیه‌نامه باقی خواهد ماند.

نتیجه: مدیریت توسعه پایدار مستلزم نظارت مستمر بر شدت اقدامات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی با هدف یافتن نوع جدیدی از توسعه سالم‌تر و بلندمدت است. به کارگیری شیوه‌ها و تکنیک‌های تحلیلی مناسب، کسب و استفاده از اطلاعات خوب، به کارگیری چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه عملکرد مدیریت خوب برای توسعه پایدار را تشکیل می‌دهند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۸۲۷-۸۴۶

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۲

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۶/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۲۵

واژگان کلیدی:

توسعه اقتصادی، توسعه پایدار، برنامه‌های توسعه، محیط‌زیست.

نویسنده مسئول:

حسن عیوض‌زاده

آدرس پستی:

ایران، زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد زنجان، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل.

کد ارکید:

0000-0002-9640-8419

تلفن:

۰۹۱۲۱۴۱۱۹۲۲

پست الکترونیک:

h.eivazzadeh@yahoo.com

۱. مقدمه

در دنیای امروزی، تلاش برای رسیدن به توسعه اقتصادی در سایه استفاده نادرست از منابع طبیعی و رعایت نکردن الگوی صحیح مصرف محیط‌زیست به شدت مورد تهدید قرار گرفته است. رقابت برای توسعه اقتصادی در بستر جهانی شدن اقتصاد، باعث تأثیر فزاینده بازارهای بین‌المللی شده است و با وارد کردن فشارهای تازه بر منابع طبیعی و اکوسیستم‌ها و توسعه سطوح ناپایدار مصرف، ساختارهای اقتصاد کلان و سیاست‌های ملی را تغییر داده است که نتیجه آن بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی همراه با تخریب محیط‌زیست بوده است. انواع آلودگی‌های صوتی، شیمیایی، آب، خاک و هوا دستاورد این بهره‌برداری بی‌رویه انسان از محیط پیرامونی‌اش است. آمارها نشان می‌دهند که آلودگی هوا سالانه موجب مرگ و میر ۳ میلیون نفر در جهان می‌شود. به گزارش وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی بیش از ۹۰ درصد مرگ‌ومیرهای ناشی از آلودگی هوا در کشورهای در حال توسعه به دلیل آلودگی هوا در فضای بسته عارض می‌شود. در نتیجه چنین وضعیتی است که توسعه پایدار و مدیریت توسعه پایدار مطرح شده است. در واقع، آنچه بررسی موضوع مقاله حاضر را ضروری کرده است اهمیت مدیریت در فرآیند توسعه پایدار است. بین توسعه و محیط‌زیست مبتنی بر اصول زیر می‌توان قائل به رابطه شد. الف) محوریت داشتن انسان؛ ب) حق داشتن محیط‌زیست؛ ج) حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست؛ د) حق بهره‌برداری از محیط‌زیست و توسعه؛ ه) تداوم داشتن توسعه با حفاظت از محیط‌زیست؛ و) ضرورت رفع تعارض بین توسعه و ضرورت حفاظت از محیط‌زیست؛ ن) در نظر گرفتن منابع نسل حال و

آینده. در خصوص توسعه پایدار، پژوهش‌های متعددی انجام شده است. اسداله مهرآرا، سپیده مدانلو جویباری و علیرضا زارع زیدی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای، نقش حفاظت از محیط‌زیست در توسعه پایدار را بررسی کرده‌اند. توماج رستمی سلیمانی (۱۳۹۷) در مقاله‌ای، نگرش کشورها به توسعه پایدار و بررسی شاخص‌های توسعه انسانی و زیست‌محیطی در پایداری را مورد بررسی قرار داده است. محمد کاظم‌پور تیمورلویی و غلامرضا کاظمیان (۱۴۰۱) در مقاله‌ای، مدیریت توسعه پایدار شهری و مروری بر سیاست‌های اتحادیه اروپا را تحلیل کرده‌اند. تمایز و نوآوری مقاله حاضر نسبت به پژوهش‌های انجام‌شده این است که در مقاله پیش‌رو، سیاست‌گذاری توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر برنامه‌های توسعه در حفاظت محیط‌زیست مورد بررسی قرار می‌گیرد. در واقع، هدف از این پژوهش، نگرانی از محیط‌زیست است که صیانت از آن، بقای محیط‌زیست را فراهم می‌کند که همان تداوم سلامتی حیات انسان است. پرسش اصلی پژوهش این است که آیا دولت ایران با سیاست‌گذاری فعلی توانسته است با تمرکز بر برنامه‌های توسعه پنج ساله از تخریب محیط‌زیست پیش‌گیری کند؟ مطالعات مربوط به این امر نشان می‌دهد اقداماتی در این حوزه انجام شده است که به صورت موردی و مصداقی به آن‌ها اشاره شده است.

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی-تحلیلی است. مواد و داده‌ها کیفی است و از فیش‌برداری در گردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

در حقوق ایران در برنامه‌های پنج ساله توسعه به توسعه پایدار توجه شده است. می‌توان برنامه پنجم و ششم را نقطه عطفی برای ایجاد یک سازوکار مناسب برای رسیدن به توسعه پایدار دانست. در کل، برنامه‌های توسعه به دلیل فقدان وجود نظام برنامه‌ریزی مطلوب، هماهنگ و بهینه و عدم ارتباط منسجم و نهادینه بین برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و بودجه‌ریزی، صرفاً مجموعه‌ای از احکام کلی، اهداف آرمانی را به تصویر می‌کشد. آنچه مهم است ضمانت اجرای قواعد و اصول حاکم بر مدیریت توسعه پایدار است. بدون ضمانت اجرا، قواعد حاکم بر مدیریت توسعه پایدار صرفاً در حد توصیه‌نامه باقی خواهد ماند.

۵. بحث

در این قسمت مفاهیم و یافته‌ها بررسی می‌شود.

۵-۱. سیاست‌گذاری عمومی

سیاست‌گذاری عمومی شامل سیاست‌ها و تصمیم‌هایی می‌شود که توسط مجلس، دولت و قوه قضائیه که مراجع متعدد در یک کشور را شامل می‌شوند، حافظان منافع عمومی هستند. در این میان، دولت مهم‌ترین نهاد سیاست‌گذار در هر زمینه است و به عناوین گوناگون اعم از مقررات و قوانین و حتی در روش‌های اجرایی امورات، تعیین روش را بیان می‌کند. بنابراین مدیران و دست‌اندرکاران باید با داشتن تخصص و مهارت در موارد نیروی انسانی، امور فنی و سیستم امور سازمانی در مسائل اجتماعی از تجربه و دانش کافی برخوردار و مجهز باشند. علاوه بر این گروهی قدرت را فرایند کلی سیاست‌گذاری نام برده‌اند و بر این باورند روش سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری فقط از راه‌های عقلی و منطقی نشئت نمی‌گیرد؛ برای اینکه قبل از آن نتیجه یک اقدام سیاسی و نتیجه قدرت به حساب می‌آید. راه و روش‌های عمومی و در کل سیاست‌گذاری عمومی نتیجه هم‌فکری‌ها، مطالبه‌گری‌ها و توجیهات متعددی است که در میان سیاستمداران و مراجع متعدد در کالبد هر جامعه وجود دارد که البته نشان می‌دهد روش عقلانی روش خوبی نیست. این تفکر جمعی است نه تفکر فردی که مبنای قدرت یا سیاست و سیاست‌گذاری را شامل می‌شود و روابط خارجی و داخلی و حتی فشارهای درونی و بیرونی، ائتلاف‌ها و سازش‌ها، اثرگذاری‌ها و اثرپذیری‌ها و عوامل بسیار دیگری به آن‌ها شکل می‌دهند و شاید بدین دلیل باشد که در برخی موارد، خط‌مشی‌های وضع‌شده با منطق علمی سازگار نمی‌نمایند (الوانی، ۱۳۷۴، ۱۳).

۵-۲. محیط‌زیست

محیط‌زیست ترجمه واژه فرانسوی به معنای محیط پیرامون انسان است. اصطلاح فارسی آن، یعنی محیط‌زیست از دو واژه محیط و زیست ترکیب شده است. محیط واژه عربی از مصدر حوط دو معنا دارد: یکی احاطه‌کننده و دیگری اقیانوس. زیست، واژه فارسی و به معنای زندگی است. بنابراین محیط‌زیست به معنای محل زندگی است و حیات و آنچه زندگی و حیات را در کره خاکی در بر گرفته است (لوئیس مآلوف، ۱۹۸۷، ۱۲۳). گاهی از محیط‌زیست، طبیعت هم تعبیر می‌شود و منظور از طبیعت در اصطلاح مجموعه پدیده‌ها و موجوداتی هستند که بشر در پیدایش آن‌ها نقشی نداشته است. محیط‌زیست انسانی شامل هوا، آب، خاک، گیاه، بیشه، مرتع، دریا، دریاچه، رودخانه، کوه، چشمه، حیوانات، آبزیان، دشت، جلگه، کویر، شهر و یا ده است (یوسف-وند، ۱۳۸۴، ۸).

«تخریب یا آلودن در محیط‌زیست و یا طبیعت مطرح است. آلودن در لغت به معنای کثیف بودن یا کثیف شدن و مجازاً به معنای دین، وام و بدهکاری است» (معین، ۱۳۶۴، ج ۱، ۸۴). مینو دبیری در کتاب آلودگی محیط‌زیست تعریف مناسبی را برای تخریب و یا آلودگی محیط‌زیست بیان کرده است: «هر گونه تغییر در ویژگی‌های اجزای متشکل محیط به شکلی که استفاده پیشین از آن ممکن نگردد و به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم منابع و حیات موجودات زنده را به مخاطره اندازد. به‌موجب ماده ۹ قانون حفاظت محیط‌زیست (مصوب ۲۸ مرداد ۱۳۵۳) و اصلاحیه آن (۲۴ آبان ۱۳۷۱)». آلوده کردن محیط‌زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب

و یا هوا، خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی و یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.

صنعتی شدن بدون توجه به محیط‌زیست با آثار و پیامدهای زیست‌محیطی متعددی همراه بوده است. از این‌رو تلاش دانشمندان به این نتیجه انجامید که توسعه به‌گونه‌ای باید تعریف و تصریح شود که در تعارض با محیط‌زیست قرار نگیرد. از این‌رو بحث توسعه پایدار مطرح شد. طبق این نظریه رابطه بین انسان و محیط‌زیست نه تنها باعث تخریب و نابودی نمی‌شود؛ بلکه توسعه پایدار باعث استفاده بهینه از تمام امکانات و توانمندی‌های محیط‌زیست است و می‌تواند به ارتقای سطح زندگی بشر بینجامد. محیط‌زیست مانعی برای توسعه محسوب نمی‌شود؛ بلکه زمینه لازم را برای توسعه پایدار فراهم می‌کند.

۵-۳. سیاست‌گذاری عمومی و محیط‌زیست

چرخه محیط‌زیست و مسائل مربوط به آن یکی از خواسته‌های عمومی در هر جامعه است و دولت‌ها به‌عنوان کانون اصلی سیاسی محیط‌زیست قرار گرفته‌اند که این چرخه در کشورهای توسعه‌یافته با توجه به سیاست‌گذاری، بسیار مورد توجه بوده است و اهمیت زیادی دارد و همیشه قسمتی از سیاست‌گذاری‌های دولت‌ها بوده است. اما در جوامعی که دغدغه محیط‌زیست در آن‌ها وجود ندارد در برنامه‌های دولت و حتی مردم مد نظر واقع نشده است و در اولویت قرار نگرفته است و همیشه فدای هدف‌های دیگر بوده است (رستمی سلیمانی، ۱۳۹۷،

می‌تواند به ارتقای سطح زندگی بشر بینجامد. محیط‌زیست مانعی برای توسعه محسوب نمی‌شود؛ بلکه محیط‌زیست زمینه لازم را برای توسعه پایدار فراهم می‌کند» (مهرآرا و دیگران، ۱۳۹۷، ۹۴).

بین توسعه و محیط‌زیست مبتنی بر اصول زیر می‌توان قائل به رابطه شد. الف) محوریت داشتن انسان؛ ب) حق داشتن محیط زیست؛ ج) حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست؛ د) حق بهره‌برداری از محیط‌زیست و توسعه؛ ه) تداوم داشتن توسعه با حفاظت از محیط‌زیست؛ و) ضرورت رفع تعارض بین توسعه و ضرورت حفاظت از محیط‌زیست؛ ن) در نظر گرفتن منابع نسل حال و آینده.

مفهوم توسعه پایدار دلالت بر توسعه‌ای دارد که نیازهای مربوط به توسعه محیط‌زیست نسل‌های حاضر را بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده در برآورده کردن نیازهایشان تأمین کند. از این‌رو عناصر آن ارتباط نزدیکی باهم دارند. از مهم‌ترین عناصر موجود این مفهوم: حق توسعه برای نسل حاضر، تأمین نیازها، رعایت حق نسل‌های آینده و ضرورت حفاظت از محیط‌زیست است (رمضانی قوام‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۵).

«توسعه پایدار به ملاحظه منابع طبیعی پایه به‌عنوان نخستین محدودیت اهمیت می‌دهد؛ برخلاف توسعه سنتی که سرمایه و قابلیت دسترسی به آن را اولین محدودیت تولید در نظر می‌گرفت. سیاست اخلاقی حفظ امکان استفاده حداقل مساوی با ما برای نسل‌های بعدی از منابع طبیعی شدیداً مد نظر توسعه پایدار است. در توسعه پایدار، ارزش تمام منافع و هزینه‌های اجتماعی (مثل کاهش منابع) برای تعیین نقش توسعه باید در سیستم حسابداری منظور شود.

۶۵). بنابراین مسئله محیط‌زیست در این جوامع مهم تلقی نمی‌شود تا چه رسد به جریان خالی و با اهمیت. اصل جریان سیاست‌گذاری در حق محیط‌زیست برای حل مشکلات زیست‌محیطی که از مهم‌ترین شرایط عمومی است مظهر قدرت واقع شده است و تلاش می‌کند با تکیه بر واقعیات اجتماعی آن‌ها را حل کند. در برخی کشورها جریان سیاست‌گذاری به‌عنوان اولین قدم حق محیط‌زیست در نظام حقوقی را ثبت کرده است و حق بر محیط‌زیست همانند سایر حقوق عمومی ایجاد شده است.

۴-۵. رشد و توسعه اقتصادی محیط‌زیست

رشد و توسعه اقتصادی با وقوع انقلاب صنعتی و افزایش کارایی در تولید محصولات کشاورزی منتفی شد؛ ولی در سال‌های اخیر برخی اقتصاددانان همانند نوردهاوس، شکل جدیدی از نظریه «مالتوس» را مطرح کردند که با افزایش رشد اقتصادی مسائلی همچون آلودگی هوا و زمین و گرم شدن کره زمین و غیره، مطرح شد که باعث اثرات منفی بر رشد اقتصادی است (جونز، ۲۰۰۲، ۳۴).

صنعتی شدن بدون توجه به محیط‌زیست با آثار و پیامدهای زیست‌محیطی متعددی همراه بوده است. از این‌رو تلاش دانشمندان به این نتیجه انجامید که توسعه به‌گونه‌ای باید تعریف و تصریح شود که در تعارض با محیط‌زیست قرار نگیرد. از این‌رو بحث توسعه پایدار مطرح شد. «طبق این نظریه رابطه بین انسان و محیط‌زیست نه تنها باعث تخریب و نابودی نمی‌شود؛ بلکه توسعه پایدار باعث استفاده بهینه از تمام امکانات و توانمندی‌های محیط‌زیست می‌شود و

یعنی آیا هزینه‌ای که انجام می‌شود با هدف مورد نظر از توسعه سازش دارد؟ همچنین در توسعه پایدار، جذب ضایعات تولید، کارکرد اصلی محیط‌زیست و یک محدودیت در رشد اقتصادی محسوب می‌شود، ضمناً جنبه‌های فرهنگی، بسط عدالت اجتماعی بیشتر مد نظر است» (باربیر، ۲۰۰۴).

کمیسیون توسعه پایدار برای تدوین شاخص‌های توسعه پایدار از سال ۱۹۹۵ فعالیت خود را آغاز کرد و هدف آن تدوین شاخص‌های توسعه پایدار در سطح ملی کشورهای متعهد تا سال ۲۰۰۰ بود. تا اینکه در بین سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۵، کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد شاخص‌های توسعه پایدار را در قالب ۴ بعد، ۱۸ گروه و ۷۰ شاخص دسته‌بندی کرد که ابعاد و گروه‌ها عبارت‌اند از: ۱. بعد محیط اجتماعی (عدالت و مقابله با فقر، جمعیت و توسعه پایدار، سواد و آموزش و افزایش آگاهی، بهداشت و حفاظت از سلامت مردم، اشکال پایدار سکونت‌گاه‌های انسانی). ۲. محیط بوم‌شناختی (پایداری مناطق جنگلی، پایداری خاک و زندگی گیاهی، مخاطرات طبیعی و فناوری‌ها، اقدامات مربوط به زباله‌ها و فاضلاب‌ها، رفتار مطمئن با سموم و مواد شیمیایی، حفاظت و بهره‌برداری از منابع آب و آب‌ورزی). ۳. محیط اقتصادی (بهره‌برداری پایدار از منابع خاک، کشاورزی پایدار، مقابله با بیابان‌زایی و خشک‌سالی، حفاظت از مناطق کوهستانی، الگوی مصرف انرژی و ارتباطات). ۴. محیط نهادی (اشتغال و درآمد، سیاست‌ها و تصمیم‌گیری) (کریم و دیگران، ۱۳۸۸، ۱۷۸-۱۵۵).

توسعه مفهومی است که هدف غایی آن بالا بردن معیارهای زندگی تمام مردم است. مفهوم توسعه با فرآیند صنعتی‌سازی نوین مرتبط است. زیرا از طریق

تولید انبوه و ارتباطات انبوه بهبود سطح زندگی حاصل می‌شود. مدیریت توسعه به‌عنوان حوزه مطالعاتی جدید در دهه ۱۹۶۰ میلادی در قالب مدیریت دولتی تطبیقی تحت حمایت بنیاد فورد در آمریکا شکل گرفت و مبانی نظری آن بر چند فرضیه استوار است: ۱. نیازهای مربوط به امر توسعه، مهم‌ترین نیازهای کشورهای در حال توسعه‌اند. ۲. نیازهای توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته به‌طور ماهوی متفاوت‌اند. ۳. توسعه می‌تواند مدیریت شود. ۴. دانش فنی مربوط به توسعه انتقال‌پذیر است. ۵. بستر سیاسی، اجتماعی و فرهنگی توسعه می‌تواند به‌سادگی تغییر داده شود. اگر بخواهیم برای مدیریت توسعه تعریف روشن و شفافی ارائه کنیم، شاید تعریف زیر در بردارنده بخش‌های قابل توجهی از این مفهوم باشد: مدیریت توسعه عبارت است از فرآیندی که طی آن با برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، فرماندهی، هماهنگی و کنترل منطقی نیل و دستیابی به توسعه‌یافتگی تحقق‌پذیر باشد (ترابی، ۱۳۸۴).

مدیریت توسعه پایدار شامل برنامه‌ریزی، انجام، بررسی و بهبود است. در واقع، مدیریت توسعه پایدار شامل در نظر گرفتن اثرات زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی مرتبط با یکدیگر و در نظر گرفتن اهداف سیاست و برنامه در یک چارچوب زمانی بین نسلی است. مدیریت توسعه پایدار شامل به‌کارگیری رهنمودها و دستورالعمل‌های دولتی مربوطه برای حمایت از رویکرد توسعه پایدار در طول چرخه مدیریت برنامه‌ریزی، انجام، بررسی و بهبود است. همچنین استفاده از تکنیک‌هایی که افق‌های زمانی دهه‌ها را به‌جای چند ماه، چند سال در نظر می‌گیرد.

مدیریت توسعه پایدار بر یافتن و اجرای فعالیت‌ها و همچنین استفاده از ابزارهایی با هدف تضمین توسعه پایدار متمرکز است. مطابق مدیریت توسعه پایدار، از بین ابزارهای مختلف توسعه، می‌توان به‌طور انتخابی برخی از این ابزارها را در راستای تحقق توسعه پایدار تعیین و اجرا کرد (هوتمانووا، ۲۰۱۶). مدیریت توسعه پایدار مستلزم نظارت مستمر بر شدت اقدامات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی با هدف یافتن نوع جدیدی از توسعه سالم‌تر و بلندمدت است.

عملکرد مدیریت خوب برای توسعه پایدار را می‌توان در سه دسته زیر سازمان‌دهی کرد: (۱) به‌کارگیری شیوه‌ها و تکنیک‌های تحلیلی مناسب: شیوه‌ها و تکنیک‌های مناسب برای مدیریت توسعه پایدار مشارکت ذی‌نفعان را در بر می‌گیرد و تفکر بلندمدت و مقایسه و ادغام معنادار هزینه‌ها و منافع زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی را تسهیل می‌کند. (۲) کسب و استفاده از اطلاعات خوب: اطلاعات خوب در طول توسعه سیاست‌ها و برنامه‌های عمومی مهم است زیرا کمک می‌کند تا اطمینان حاصل شود که اثرات بالقوه زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی به‌خوبی درک می‌شوند و اینکه اهداف برای این سه جنبه از توسعه پایدار را می‌توان قبل از اقدام به‌طور مناسب در نظر گرفت. اطلاعات خوب همچنین در طول اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها ضروری است. بنابراین پیشرفت نسبت به انتظارات عملکرد را می‌توان سنجید، اقدامات اصلاحی را می‌توان انجام داد و پیشرفت در نتایج توسعه پایدار را می‌توان گزارش کرد. شاخص‌ها، چارچوب‌ها و معیارهای موجود برای اطلاعات و آمار خوب می‌تواند به مدیریت در سازمان‌دهی و تضمین کیفیت

اطلاعات، برای مدیریت و گزارش‌دهی از طرح‌های توسعه پایدار کمک کند. (۳) به‌کارگیری چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه: تصدیق و مدیریت ارتباط متقابل کیفیت محیطی، رفاه اقتصادی و پیشرفت اجتماعی در درازمدت برای مدیریت توسعه پایدار اساسی است. تعدادی از چارچوب‌ها و دستورالعمل‌های حکومت باید از مدیریت بخواهند تا اثرات و اهداف زیست‌محیطی، همراه با منافع اجتماعی و اقتصادی را در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در نظر بگیرند (کاظم‌پور تیمورلوئی و دیگران، ۱۴۰۱، ۴).

«حداقل به دو طریق می‌توان بین مدیریت دولتی و توسعه پایدار پیوند ایجاد کرد. این حلقه پیوند را مدیریت توسعه پایدار نام دارد. در معنای نخست مدیریت توسعه پایدار می‌تواند به معنای اداره کردن توسعه پایدار و یا یافتن استراتژی‌هایی باشد که بدان طریق آرمان توسعه پایدار می‌تواند جنبه عملی به خود بگیرد. این تفسیر ضرورت انواع تحقیقات در همه سطوح دولت و در همه جوانب زندگی را ایجاب می‌کند. اگر قرار باشد ایده‌ای، رفتارها و اولویت‌های ما را تغییر دهد نیاز به برنامه‌هایی خواهیم داشت که بتواند ما را در تبدیل آن ایده به واقعیت کمک کنند. در معنی دوم، می‌توان مدیریت توسعه پایدار را به‌عنوان حوزه‌ای فرعی تصور کرد که بر پایداری توسعه مدیریت توجه دارد. در این زمینه نیاز به پژوهش‌هایی درباره محیط متغیر مدیریت دولتی و استراتژی مورد نیاز برای تطبیق مدیران دولتی و متخصصان مربوطه با تغییرات مزبور است» (ردلیفوت، ۲۰۰۲).

توجهی در کشتار جمعی اتمی کشته می‌شدند از این مثال می‌توان دریافت که از برخی جنبه‌ها هزینه کلی نوآوری‌های تکنولوژی‌های جدید در دهه اخیر می‌تواند بیشتر از منفعت آن باشد. خرابی‌های اتمی یک مثال واضح از هزینه‌های بالقوه تغییرات تکنولوژی می‌باشد. منفعت حاصل از موتورهای درون‌سوز را باید در مقابل هزینه‌های همراه آن مانند آلودگی و گرم شدن کره زمین در نظر گرفت. پیشرفت‌های پزشکی بهبودهای اساسی در سلامت جامعه ایجاد کرده است؛ اما امکان ایجاد سلاح و کاربردهای ناصحیح را نیز فراهم کرده است. همچنین ظرفیت بالقوه مفید در نانو تکنولوژی را نیز می‌توان در کاربردهای ناصحیح به کار برد. در نتیجه می‌توان گفت تکنولوژی‌های جدید باریسک و منفعت همراه هستند مانند سموم مورد استفاده در مزارع که تأثیر مخربی بر کودکان دارد (جهانگرد، ۱۳۹۷، ۲۹).

با توجه به افزایش شکاف میان شمال و جنوب در سطح بین‌المللی و افزایش فقر جهانی، اعلامیه حق توسعه در ۱۹۸۶ به تصویب رسید که در آن حق توسعه به عنوان یک حق فردی و جمعی تعریف شد. این حق به طور یکسان به انسان‌ها و مردم داده شده است و به معنای حق مردم بر تعیین سرنوشت خود و حاکمیت بر منابع و ثروت‌های طبیعی است و دولت‌ها وظیفه اولیه احترام، ترویج و تحقق این حق را دارند. مدیریت توسعه پایدار، کاهش فقر و محرومیت و ایجاد سیستمی مبتنی بر عدالت و بسط مشارکت نظارت مردم در مدیریت زندگی‌شان را شامل می‌شود. در ماده ۱۱ بر همکاری و مشارکت بین‌المللی کشورها برای برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی تأکید شده است. در ماده ۶ آزادی

فعالیت‌های اقتصادی انسان که با هدف توسعه اقتصادی مد نظر قرار گرفته است، بی‌توجهی و خطرات را نیز عوض کرده است. گیدنز تمایز بود و نبود و خطرات را در گذشته و حال دو نوع بیان می‌کند، خطرات خارجی و خطرات تولیدشده که شرح آن در نگاه رخدادهای جهانی حاصل تأثیر علم و دانش فنی است. در دهه‌های گذشته تشدید یک-پارچگی جهانی که مردم را نگران کرده بود از همان نگرش بر طبیعت می‌آمد: کاشت و برداشت کشاورزی، تغییرات جوی و بلایای طبیعی اعم از زلزله و سیل و ... با توجه به وضعیت موجود، تفکرات گذشته از میان رفته است و نگرانی ما نسبت به آسیب‌هایی که در طبیعت می‌بینیم بسیار مهم شده است که این باعث بروز و پیدایش سیاست محیط-زیست شده است. این نگرانی ایجاد شده است که نشان می‌دهد دوره خطرات تولیدشده روی داده است که این رویداد به معنای خطرات محیطی بزرگ بشری است که قسمتی از آن از طریق پیشرفت علم و دانش فنی همراه است (جونز. آی. چارلز، ۲۰۱۶، ۳۶). برخی از اقتصاددانان بر این باورند که هدف اقتصاد کلاسیک، تخصیص بهینه منابع است و توجه به مسائل محیط‌زیستی خارج از چارچوب اقتصاد کلاسیک است. این موضوع در فضای مختصات دو بعدی منحنی‌های تولید یکسان ارائه می‌شود. به -طوری که اگر در ۱ اکتبر ۱۹۶۲ بحران موشکی کوبا موجب کشتار جمعی هسته‌ای شد. رئیس‌جمهور آمریکا، جان اف کندی، اعلام کرد این اتفاق در نقاط دیگر جهان نیز می‌تواند اتفاق بیفتند. هم-چنین «آرتور شلینجر» مورخ و مشاور رئیس‌جمهور آمریکا این اتفاق را خطرناک‌ترین لحظه در تاریخ بشری نامید. چه اتفاقی می‌افتد اگر جمعیت قابل

و بررسی وضعیت محیط‌زیست استان‌ها تخریب و آلاینده‌گی محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفت.

۵-۵-۱. محیط‌زیست در قانون اول برنامه توسعه

قانون برنامه اول به پیشنهاد دولت در بهمن‌ماه ۱۳۶۸ در مجلس شورای اسلامی به‌همراه یک پیوست اهداف برنامه‌های بخشی مطرح شد و با یک ماده‌واحدۀ ۵۲ تبصره‌ای و با ۱۰۴ حکم، با ۱۱ جدول‌کلان به تصویب رسید (سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه اول).

این برنامه بعد از انقلاب اسلامی اولین برنامه توسعه ایران بود که لایحه برنامه توسط دولت به‌صورت سند رسمی در دو پیوست مرتبط به اهداف و برنامه‌های بخشی و پیوست پروژه‌های عمرانی به مجلس ارائه شده بود، به تصویب رسیدند. در این برنامه، بند تبصره ۱۳ فقط مختص صیانت از محیط‌زیست به‌صورت روشن است. با وجود تخریب و افزایش آلاینده‌گی بخش زیادی از منابع طبیعی جنوب و غرب کشور و هم‌چنین بهره‌برداری از منابع طبیعی، به دلیل جنگ تحمیلی و برنامه‌ریزی‌های تدوین‌شده در مورد محیط‌زیست آن‌چنان که شایسته بود دست نیافتنی شد. به نحوی که با توجه به شرایط مذکور به موضوع محیط‌زیست و منابع طبیعی علی‌رغم قوانین موجود موجب غفلت و تنها تا حدودی به‌صورت کلی حفاظت محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفت. مطابق تبصره ۱۳، همان‌طور که مطرح شد دولت در این برنامه با اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر بازار که با ایجاد انگیزه بخش خصوصی را راغب به

حق انتخاب شغل و کسب درآمد بیان شده است. در ماده ۲ اعلامیه حق توسعه ۱۹۸۶ ذکر شده است، انسان محور توسعه است و باید به او حق مشارکت فعال و سودبخش برای برخورداری از توسعه داده شود.

۵-۵. محیط‌زیست در برنامه‌های توسعه پنج ساله ایران

در عصر حاضر، محیط‌زیست از اهمیت و جایگاه بسیار مهمی نزد ملت‌ها و دولت‌ها برخوردار است. چرا که امروزه، محیط‌زیست در حمایت از توسعه چهار نقش مهم را برعهده دارد که عبارت‌اند از: حمایت از زندگی، عرضه منابع طبیعی، جذب ضایعات محصولات، خدمات رفاهی. در واقع، این چهار نقاش جزء وظایف تفکیک‌ناپذیر محیط‌زیست است. ۲۷۴۱ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این برنامه به‌لحاظ شکلی جامع‌ترین برنامه توسعه ایران از ابتدا تا کنون به‌شمار می‌آید. در این برنامه، تنها تبصره ۱۳ به‌صورت مستقیم به امر حفاظت از محیط‌زیست توجه دارد. مطابق تبصره ۳، دولت در این برنامه با اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر بازار که با ایجاد انگیزه، بخش خصوصی را راغب به حل مشکل عوارض خارجی می‌کند، سعی در حال مسائل زیست‌محیطی است. به‌عبارتی دولت در این برنامه و در قالب تبصره ۱۳ از طریق برقراری سیستم مالیات و یارانه بر عملکرد بازار و عوارض خارجی درصدد تأثیر بر عوارض زیست‌محیطی بر اقتصاد بوده است. در برنامه اول توسعه، کلیه طرح‌های عمرانی به‌صورت ملی اجرا شد و فاقد هر گونه طرح استانی بود، فقط در سال ۱۳۹۲ بر اساس اعتبارات عمرانی

۵-۲-۲. برنامه دوم توسعه اقتصادی

لایحه این قانون از طرف دولت در آذرماه سال ۱۳۷۲ به مجلس شورای اسلامی تقدیم شد. با توجه به نیاز بیشتر به بررسی لایحه مذکور از سوی مجلس لازم بود، عملاً برنامه دوم با یک سال تأخیر به آذرماه سال ۱۳۷۳ برای بررسی موکول شد. این برنامه در تاریخ ۲۰ تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. برنامه دوم توسعه از سال ۱۳۷۴-۱۳۷۸ را شامل شد و بدین ترتیب یک سال کشور بدون برنامه توسعه بود. قانون برنامه دوم توسعه، در ۳ فصل نگارش شده است. فصل اول: سیاست‌گذاری‌های کلی و اهداف گسترده، فصل دوم: یک ماده واحده با ۱۰۳ تبصره و با ۲۷۸ حکم، فصل سوم: اهداف کلی و جداول پیوست. هدف از برنامه‌ریزی برنامه دوم توسعه این بود که دستاوردهای برنامه اول توسعه تثبیت کند و روندهای اقتصادی کشور و کاهش بار سنگین تحولات اقتصادی را جامعه در به اثبات برساند. در قانون برنامه دوم توسعه، سه تبصره آن به صورت واضح بر حفاظت محیط‌زیست و منابع طبیعی تأکید شده است (کاظم پور تیمورلوئی و دیگران، ۱۴۰۱، ۴). ضمناً به منظور حفظ و احیای منابع طبیعی و جلوگیری از معاملات اراضی منابع طبیعی، قانون‌گذار، دولت را مکلف به اجرای اقدامات لازم در لایحه بودجه سالانه، زمینه‌های اقتصادی، تولید کشاورزی و تولیدی صنعتی کرده است (سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۷ قانون برنامه دوم). همین‌طور در این برنامه با ۳ تبصره، صیانت و حفظ جنگل‌ها و تخریب و آلودگی آب‌وهوا مورد تأکید و لازم واقع شده است. علاوه بر این در سال ۱۳۷۱ در کنفرانس ریو با موضوع زمین نیز در برنامه دوم توسعه با اهداف

حل مشکل عوارض خارجی می‌کند سعی در حل مسائل زیست‌محیطی دارد. به عبارتی دولت در این برنامه و در قالب تبصره ۱۳ از طریق برقراری سیستم مالیات و یارانه بر عملکرد بازار و عوارض خارجی درصدد تأثیر بر عوارض زیست‌محیطی بر اقتصاد بوده است. شایان ذکر است بعدها تبصره ۱۳ به عنوان بند د ماده ۵۴ قانون تعیین شد وصول برخی از درآمدهای دولت و هزینه‌کرد آن در موارد مشخص قانون دائمی تلقی شد (دبیری و همکاران، ۱۳۸۶). در برنامه اول تبصره ۱۳ را برای معافیت مالیاتی صنایع، کارخانجات و کارگاه‌ها لحاظ کردند؛ لذا می‌توان این موضوع را جزء قوانین تشویقی برنامه اول به شمار آورد (دبیری و همکاران، ۱۳۸۶).

در برنامه اول مسائل محیط‌زیست در حوزه بین‌المللی نیز تا حدودی مؤثر واقع شد. اهداف زیست‌محیطی ایران در سال ۱۳۸۶ با موضوع زمین در کنفرانس سران در ریو در سال ۱۳۸۶ نیز توسط ایران مطرح شد. در همین سال در کنفرانس سران ریو، ایران گزارش ملی محیط‌زیست درباره شرایط زمین، آب، نیروی انسانی و تخریب و آلودگی محیط‌زیست ایران، برای بهبود کیفیت محیط‌زیست، و همکاری ایران با سازمان‌های جهانی صیانت و حفاظت محیط‌زیست طرح‌هایی را آماده کرد که در آن گزارش به استراتژی اطلاع‌رسانی عمومی، علمی-پژوهشی، کنترل و نظارت بر آلودگی، حفاظت محیط‌زیست تأکید کرد (ذکاوت، ۱۳۷۷، ۳۸).

محیط‌زیست ایران مطرح شده بود. و افزایش اهداف کلی و کمی در برنامه دوم توسعه از موارد دیگر نسبت به برنامه اول بود.

۵-۵-۳. برنامه سوم توسعه اقتصادی

با اقدامات دولت لایحه برنامه سوم از وقت قانونی زودتر به مجلس تقدیم شد. این قانون با بررسی مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۷/۱/۱۳۷۹ به تصویب رسید. قانون برنامه توسعه سوم شامل ۳ بخش است: بخش یک حوزه‌های فرابخشی (از فصل اول تا دوازدهم)، بخش دوم امور بخشی (از فصل سیزدهم تا بیست و پنجم) و بخش سوم اجرا و نظارت شامل حکم اجرایی است. لازم به ذکر است که قانون برنامه سوم جداول پیوست به جز دو جدول کارکنان دولت و پیش‌بینی درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت خام را ندارد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۹). گرچه در برنامه سوم توسعه اهداف کم به تصویب مجلس شورای اسلامی نرسیده و صرفاً به تأیید و اعلام سیاست‌های کلی و سیاست‌گذاری در حوزه‌های اشاره شده اکتفا کرده است، ولی دولت کوشیده است جداول کمی را برای رسیدن به اهداف «اهداف اصلاحات اقتصاد» مورد نظر در زمینه‌ها و عرصه‌های مهم اقتصاد و با عنوان اعلام کند و به‌منزله مستندات برنامه پیگیری کند. درحقیقت قانون برنامه توسعه سوم یک برنامه راهبردی به‌شمار می‌رود (قنبری و دیگران، ۱۳۸۶، ۵۷). فصل ۱۲ این برنامه به‌عنوان «سیاست‌های محیط‌زیست» در دو ماده در حوزه فعالیت‌های فرابخشی مسئله محیط‌زیست را بیان کرده است. قسمت قابل توجهی از آن در گروه‌های شکل یافته است اعم از سیاست‌ها، طرح‌ها و

پروژه‌های دستگاه‌هایی که فعالیت آن‌ها در محیط‌زیست و منابع طبیعی اثرگذار است دخیل است، لذا به همین دلیل، قسمت یک مواد (بند ۱۷ الف، بند ۶۷ ب، قسمت یک ماده ۱۱۴ بند ب)، (ماده ۱۲۱ بند الف)، (ماده ۱۳۴ و ۱۷۳) از این جهت در برنامه گنجانده شده است. بند ب ماده ۱۰۴ را می‌توان تلاش قانون‌گذار برای ایجاد باورهای افراد جامعه در ایجاد اهمیت برای حفظ محیط‌زیست قلمداد کرد. اما به‌دلیل نگاه برنامه‌ریز برای ایجاد باور از بالا به پایین و عدم خودجوش بودن آن توفیق چندانی با توجه به عملکرد شاخص‌های زیست‌محیطی نداشته است. بند ج ماده ۱۰۴ نوع نگاه به مسائل زیست-محیطی در قوانین کشور تغییر می‌کند، اولین راه‌حل و تقابل در این برنامه به آلاینده‌های کارخانجات و کارگاه‌ها پس از ابلاغ اخطاریه و عدم رفع آلودگی، نسبت به اجرای دستور توقف فعالیت آن‌ها، پلمپ و تعطیلی کارخانجات و کارگاه‌ها است. اما مطابق ماده ۱۰۴ به استناد بند ج تعطیلی کارخانه آخرین راه‌حل و اقدام به حساب می‌آید و در تعطیلی، عوامل آلاینده و مخرب محیط‌زیست باید جریمه‌ای قانونی متناسب با خسارات وارده به محیط‌زیست را قبول و به دولت پرداخت نمایند (مهرآرا و دیگران، ۱۳۹۷، ۴۳). در این برنامه، به‌لحاظ مطالعات مرتبط با آمایش سرزمین مطالعات آغاز شده از برنامه دوم توسعه تداوم یافت. نتایج این مطالعات در بهار ۱۳۷۹ تدوین شد و با ارائه مجموعه مطالعات مرحله اول شامل «نظریه پایه توسعه ملی و دیدگاه بلندمدت توسعه فضایی کشور» توسط هیئت محترم وزیران نخستین گام خود را به‌سوی تدوین سند آمایش سرزمین برداشت. در برنامه سوم توسعه جایگاه محیط‌زیست نسبت به برنامه‌های اول و دوم توسعه از توجه زیادی برخوردار

شدند و بر روش‌های زیست‌محیطی در برنامه سوم بیش از پیش تأکید شده و برنامه‌ریزی و سیاست‌ها که در برنامه اول و دوم لحاظ شده بود بیشتر به سیاست‌های انفعالی واکنشی با تدبیر سیاست‌های فعال و پیش‌گیرانه تمهید شده است.

۵-۴-۵. برنامه چهارم توسعه اقتصادی

این برنامه در قالب سند چشم‌انداز آینده در افق بلندمدت و با سرمشق «رشد پایدار اقتصادی مبتنی بر محور دانایی و رویکرد جهانی»، به منظور اصلاح ساختارها و فرایندها تهیه و تدوین شد. این برنامه برخلاف برنامه سوم توسعه که اصلاح ساختار کشور را با رویکرد اصلاح ساختارهای درونی مد نظر قرار داده بود، با رویکرد دانایی محور و تعامل فعال با دنیای بیرونی برای اصلاح ساختار کشور تدوین شده است. در این برنامه توجه به ضرورت‌ها و ضرورت ناشی از تحقق آرمان‌های قانون اساسی، تحولات بین‌المللی، اقتصاد نوین جهانی، رشد و توسعه علمی و دانش فناوری در خصوص فناوری اطلاعاتی و نیازهای اقتصادی کشور در مرحله کنونی از جمله رشد سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال و در بلندمدت و بر پایه اقتصادی توانمند، پویا و بالنده و متکی بر عناوین دانایی با هدف انجام صادرات انبوه به جای صادرات مواد اولیه تأکید نفت خام، باعث شد تا برخورداری از یک طرف رویکرد درست برای تحولات آینده و رسم چشم‌انداز توسعه در بلندمدت لازم دانسته شود (جهانگرد، ۱۳۸۳، ۴۲).

قانون برنامه چهارم توسعه در قالب برنامه‌ریزی بلندمدت اقتصادی با ۱۶۱ ماده و ۳۴ تبصره و ۹

ضمیمه آماده و تدوین شد. و در ۶ بخش این قانون با ۱۵ فصل در ذیل آن تقسیم شده است که بیانگر محورهای اصلی برنامه هستند. بخش دوم قانون به حفظ و حمایت محیط‌زیست، آمایش سرزمین و تراز منطقه‌ای دارد. قانون برنامه چهارم توسعه درباره صیانت محیط‌زیست با ۱۵ ماده و یک تبصره ثبت شده است. علاوه بر آن مواد فصل ۵ که اهمیت ویژه در حفظ محیط‌زیست دارد در همین با محیط‌زیست ارتباط پیدا می‌کند. مواد مرتبط با محیط‌زیست ۱۴ ماده است. یکی دیگر از محاسن قانون چهارم توسعه، تنفیذ و توأم مواد قانون برنامه سوم بدون هیچ‌گونه تغییر است. در خصوص موارد زیست‌محیطی نیز ۷ ماده و بند از مواد قانون برنامه سوم عیناً تنفیذ شده است. فصل پنجم برنامه که به حفظ محیط‌زیست تعلق یافته است ۱۴ ماده (از ماده ۵۸ تا ماده ۷۱) را شامل می‌شود. مجلس در ماده ۵۸ قانون برنامه چهارم توسعه، دولت را برای اقدام به موقع برنامه‌های حفظ محیط‌زیست و بهره‌برداری در کشور موظف کرده است جهت ایجاد هماهنگی لازم بین دستگاه‌ها. به‌طوری‌که تا پایان برنامه چهارم توسعه، وضعیتی در حد استانداردهای جهانی را در این زمینه در کشور بینیم. در قانون برنامه چهارم توسعه، طبق ماده ۵۹ بانام اقتصاد محیط‌زیست که یک مفهوم تازه است آورده شده است که قبل آن در کشور ما مورد توجه نبوده است. به موجب این ماده، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی موظف است با همکاری سازمان حفاظت محیط‌زیست و به همراه سایر دستگاه‌ها به علت برآورد ارزش‌های منابع طبیعی در اقتصاد و زیست‌محیطی و نیز هزینه‌های ناشی از تخریب آلاینده‌های محیط‌زیست در توسعه و آوردن آن در حساب‌های ملی، نسبت به تنظیم دستورالعمل آن

۵-۵-۵. برنامه پنجم توسعه اقتصادی

این قانون مشتمل بر ۳ بخش و ۱۳ فصل در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. یکی از ویژگی‌های مهم تدوین برنامه پنجم توسعه، همانند برنامه چهارم توسعه تعیین و تهیه سیاست‌های کلی برنامه قبل از تدوین آن است. این سیاست‌های کلی در چارچوب سند چشم‌انداز بیست ساله و با رویکرد مبنایی پیشرفت و عدالت، از طرف رهبری به دولت ابلاغ شده است تا لایحه در چارچوب آن تهیه و تنظیم شود. سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه دارای ۴۵ بند و شامل سرفصل‌های: امور فرهنگی، امور علمی و فناوری، امور اجتماعی، امور اقتصادی و امور سیاسی، دفاعی و امنیتی است (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۹۳، ج ۱، ۱۵۵-۹۵). افزایش فعالیت و بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، اکوسیستم‌های طبیعی و انواع گونه‌های گیاهی و جانوری محیط‌زیست کشور را علی‌رغم تصویب و اجرای برنامه‌های توسعه در استان برنامه پنجم توسعه در معرض خطر جدی قرار داده است. از این‌رو حفاظت می‌تواند تا حدودی از زیادی تخریب و آسیب‌های محیطی بکاهد. برای تحقق این هدف سیاست‌های حفاظتی گوناگونی در برنامه‌های قبلی به کار رفته شده‌اند؛ اما شرایط زیستی کشور بدتر شده است. از این‌رو بخشی به‌عنوان محیط‌زیست در این برنامه گنجانده شده است و مستقیم به امور محیط‌زیست در قالب مواد ۱۴۰ و نیز ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۸۷ تا ۱۹۳ توجه می‌کند و علاوه بر آن مواد ۱۲۳ با موضوع محیط‌زیست است.

اقدام کند. ماده ۶۰ قانون برنامه چهارم توسعه اشاره دارد بر وظیفه‌ای که قانون‌گذار جهت تقویت و توانمندسازی ساختار مرتبط با محیط‌زیست و منابع طبیعی برعهده دولت گذاشته است. به‌نحوی که سازوکارهای لازم را برای آموزش‌های عمومی متخصصی محیط‌زیست، حمایت از سرمایه‌گذاری در بخش محیط‌زیست و منابع طبیعی و ایجاد ساختارهای مناسب جهت فعالیت‌های زیست‌محیطی تنظیم و برقرار کند. در بند الف ماده ۶۱ قانون برنامه چهارم توسعه، در بند آنچه مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته، سیاست‌های جدید در زمینه نظارت و کنترل منابع آلاینده یک حرکت مشارکتی بوده که طرح خود اظهاری برای نظارت منابع آلاینده را در خود جای داده است. شایان ذکر است، در قوانین، سازمان حفاظت محیط‌زیست موظف بود از واحدها و صنایع آلاینده بازدید و نمونه‌برداری کند و در صورت وجود آلودگی، اقدامات قانونی لازم را به‌عمل آورد. می‌توان گفت محیط‌زیست، در برنامه چهارم توسعه از منظر برنامه‌ریزی سهم بیشتری نسبت به سایر برنامه‌ها چه به‌لحاظ کمی و چه به‌لحاظ کیفی به خود گرفت (رمضانی قوام‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۵، ۳۴). در این برنامه در زمینه‌های آموزش محیط‌زیست، اطلاع‌رسانی محیط‌زیستی در سطح ملی و بین‌المللی، جلوگیری از شکار بی‌رویه، ارزش‌گذاری اقتصادی منابع، مدیریت یک‌پارچه زیست‌محیطی، ارزیابی محیط‌زیستی پروژه‌ها، کاهش آلودگی جوی، ساماندهی و جلوگیری از آلودگی و تخریب ساحل دریاها، ایجاد صندوق ملی محیط‌زیست، پایش منابع آلاینده، دارای مواد قانونی در فصل محیط‌زیست شد.

در برنامه پنجم توسعه، به توسعه منطقه‌ای بیشتر توجه شده است با ۷ ماده با ۱۶ عنوان مهم محیط-زیستی به تصویب مجلس رسیده است. که ۱۳ ماده با تبصره‌های مختلف در مورد محیط‌زیست شامل شده است که سایر دستگاه‌های اجرایی موظف به اجرای آن هستند. برنامه پنجم توسعه علاوه بر اجرای مفاد قانون مواد قانونی مربوط به آموزش همگانی و اطلاع‌رسانی محیط‌زیستی در سطح ملی و منطقه‌ای، جلوگیری از شکار بی‌رویه و توسعه اقتصادی در منابع طبیعی از برنامه چهارم توسعه، تنفیذ شده است. در برنامه توسعه پنجم بنا به اهمیت بخش محیط‌زیست مواد قانونی برنامه توسعه چهارم در مورد مدیریت یک‌پارچه زیست‌بومی و اجرای برنامه عمل تنوع زیستی، حفاظت، ساماندهی و مدیریت یک‌پارچه سواحل، ارزیابی محیط‌زیستی پروژه‌ها، کاهش آلودگی هوا، کاهش حجم پسماندهای ورودی به محل‌های دفن، شناسایی کانون‌های انتشار ریزگردها و مهار آن، کنترل و کاهش میزان انتشار گازهای گلخانه‌ای، ممنوعیت بهره‌برداری صنعتی و معدنی از تالاب‌های داخلی کشور مجدداً تأکید کرده است. در بخش توسعه منطقه‌ای نظام ارزیابی محیطی و اجرای نظام شاخص‌های پایداری به صورت دو ماده قانونی تصویب شده است. در سایر بخش‌ها نظیر کشاورزی، حمل‌ونقل، انرژی و صنعت فعالیت‌های توسعه‌ای با لحاظ حفظ محیط‌زیست مصوب شده است.

۵-۵-۶. ارزیابی برنامه‌های توسعه در مورد محیط‌زیست

در برنامه ششم توسعه در ماده ۳۸ به موضوعات زیست‌محیطی پرداخته شده است. به غیر از ماده ۳۸ که کاملاً در مورد محیط‌زیست و موضوع گزارش‌های ارزیابی زیست‌محیطی و راهبرد زیست‌محیطی است در سایر مواد قانونی یاد شده، تنها اشارات غیرمستقیمی به محیط‌زیست و آلودگی‌ها به چشم می‌خورد. در مجموع موارد مهمی نظیر تنوع زیستی و حیات وحش، تالاب‌ها و خشکیدن آن‌ها، ریزگردها، آلودگی‌ها و در کلان‌شهرها، مدیریت پسماندها، آموزش و مشارکت‌های مردمی موضوعات زیست‌محیطی بین‌المللی و منطقه‌ای، گازهای گلخانه‌ای و گرمایش زمین مخرب‌های لایه ازن و ...، که در مقیاس کلان نیازمند تأمین زیرساخت‌های قانونی در سطح برنامه‌های میان‌مدت و درازمدت می‌باشند، در برنامه ششم مغفول مانده است. اینکه برنامه ششم توسعه با رویکردی که محیط‌زیست را به عنوان موضوعی خاص دیده است و از جمله با لحاظ موضوعات جدید همچون توسعه دیپلماسی محیط‌زیست، کاهش گازهای گلخانه‌ای، مقابله با آلودگی هوا، احیای تالاب‌ها، رودخانه‌ها، جنگل‌ها و حمایت از تنوع زیستی کشور، درصدد است با سازوکارهای جدی‌تر و عملی‌تر افق آینده محیط‌زیست را ترسیم کند از نقاط مثبت قانون برنامه ششم است. هم‌چنین موضوع محیط‌زیست در تمام بخش‌های مختلف آن جاری است. به علاوه برای محیط‌زیست به عنوان یک موضوع فرابخشی، سند فرابخشی مجزایی در این برنامه پیش‌بینی شده است و با سیاست‌های کلی ابلاغی رهبری، معاهده جهانی توسعه پایدار و توافق پاریس هماهنگ است و از مهم‌ترین ویژگی‌های این برنامه کمی بودن است. کمی بودن به این معناست که این برنامه همه چیز را بر

زمان برنامه توسعه اول تا کنون احکام بیشتری به- لحاظ کمی در قوانین برنامه در خصوص محیط‌زیست گنجانده شده است. به‌طوری که از یک تبصره در برنامه اول توسعه (تبصره ۱۳) تعداد مواد به ۳۲ عدد و یک تبصره در برنامه چهارم توسعه و ۱۷ ماده و ۹ تبصره در برنامه پنجم توسعه رسیده است. از برنامه ششم توسعه هم تعداد ۱۵ سیاست کلی محیط‌زیست ارائه شده است که در برخی از سیاست‌ها مثل سیاست کلی ۸ و ۱۵. خود این دو سیاست شامل ۶ سیاست کلی شده‌اند و به‌لحاظ کمی می‌توان گفت ۱۹ عدد سیاست کلی برای محیط‌زیست ایران ارائه شده است.

۶. نتیجه

غایت نهایی اهداف توسعه ملی و حفاظت محیط زیست، به‌سازی سرزمین به‌منظور فراهم کردن شرایط زیست‌محیطی مناسب برای شکوفایی توان و استعدادهای معنوی و مادی جامعه است. مسلم است در طول جریان توسعه همیشه احتمال بروز مسائل زیست‌محیطی وجود دارد؛ ولی دقیقاً در همین جا است که باید از علوم مهندسی حفاظت محیط‌زیست کمک گرفت و اثرات زیست‌محیطی ناشی از اجرای برنامه‌های عمرانی را به حداقل ممکن رسانید. توجه حقوق بین‌الملل محیط زیست به ملاحظات اقتصادی و اجتماعی در اجرای قواعد حقوق بین‌الملل محیط- زیست، موجب شده است محیط‌زیست به‌عنوان بخشی مهم از فرآیند توسعه پایدار درآید و تأکید بیشتری بر لزوم هماهنگی «توسعه و محیط‌زیست» در میان اسناد و بیانیه‌های سازمان ملل متحد شود. باید دانست که طبیعت تا چه حد می‌تواند آثار

اساس آمار مورد توجه قرار داده است. برعکس برنامه پنجم که عدد و معیاری برای مواردی که مطرح کرده بود نداشت. برنامه ششم کشورهایی را به‌عنوان مرجع تعیین کرده است. برای مثال در منطقه خاورمیانه، ترکیه عنوان شده است تا در انتهای برنامه خود را با این کشور مقایسه کنیم و در نهایت دستاورد مهم و بزرگ دیگر برنامه ششم در نظر گرفتن سیستم نظارتی برای نظارت سالانه بر برنامه است. در دوره‌های گذشته در انتهای برنامه نظارت انجام می- شد و پیشرفت برنامه از این طریق سنجش می‌شد. در صورتی که وظیفه مجلس و نهادهای نظارتی نظارت سالانه است تا هر جا مجریان درست نظارت نمی‌کنند، امکان پیگیری و نظارت بر نحوه اجرای برنامه وجود داشته باشد. برنامه ششم یک سری سند پشتیبان دارد و در تمامی آن، مسئله آب به‌عنوان یک سند جامع در بخش تهیه دستورالعمل‌ها، مجریان و نحوه اجرا باید مشخص شود.

ارزیابی برنامه‌های توسعه، از سه منظر قابل بررسی است. یکی از نظر کمیت بررسی محیط‌زیست در برنامه‌ها، دوم از منظر کیفیت و رویکردهای علمی حاکم بر برنامه‌ها و نهایت اثربخشی رویکردهاست. به‌طورکلی برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب از منظر تعیین سیاست و چارچوب حرکت و تعداد حکم به‌سرعت افزایش پیدا کرده‌اند. به‌گونه‌ای که از نظر حکم از تعداد ۱۰۴ حکم در برنامه اول توسعه، به ۱۱۱۴ حکم در برنامه پنجم توسعه افزایش یافته است. از منظر تبصره از ۱۰۱ تبصره در همین دوره به ۱۹۲ تبصره در برنامه پنجم توسعه فزونی داشته است. از منظر زیست طی دو فصلنامه محیطی نگاه به برنامه‌های توسعه اطلاعات مفیدی ارائه می‌کند. از

۱۳) تعداد مواد به ۳۲ عدد و یک تبصره در برنامه چهارم توسعه و ۱۷ ماده و ۹ تبصره در برنامه پنجم توسعه رسیده است. در برنامه ششم توسعه هم تعداد سیاست کلی محیط‌زیست نیز به ۱۵ عدد رسیده است که در برخی از سیاست‌ها مثل سیاست کلی ۸ و ۱۵ خود این دو سیاست شامل ۶ سیاست کلی شده‌اند و به‌لحاظ کمی می‌توان گفت ۱۹ عدد سیاست کلی برای محیط‌زیست در نظر گرفت.

۷. سهم نویسندگان

همه نویسندگان به‌صورت برابر در نوشتن پژوهش حاضر شرکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در نگارش و چاپ این مقاله تضاد منافع وجود ندارد.

فعالیت‌های تولیدی انسان را تحمل کند و نهاده‌های لازم برای آن را تأمین کند. با این تفسیر بحث محدودیت‌های رشد و توسعه در علم اقتصاد مطرح می‌شود. دولت‌ها از دو طریق می‌توانند در حوزه اقتصاد محیط‌زیست وارد عمل شوند. اول سیاست‌های دستوری در قالب قوانین که یکی از آن‌ها می‌تواند قوانین برنامه توسعه باشد، دوم سیاست‌های مبتنی بر بازار که با ایجاد انگیزه، بخش خصوصی را راغب به حل مشکل عوارض خارجی می‌کند. در خصوص اول دولت‌ها معمولاً به‌منظور برقراری قواعد مناسب برای کاهش آلودگی وارد عرصه اقتصاد می‌شوند. در این باره موضوع اقتصاد محیط‌زیست به‌طور عام استفاده از ابزارهای اقتصادی برای حفاظت از محیط‌زیست به‌طور اخص از پیشینه چندان طولانی در کشور ما برخوردار نیست؛ اما به‌صورت موردی، احکامی در برنامه‌های توسعه کشور مشاهده می‌شوند که بر استفاده از سازوکارهای اقتصادی و تشویقی برای حفاظت از محیط‌زیست، تأکید دارند که هدف این مقاله بررسی این موضوع بوده است. ارزیابی برنامه‌های توسعه، از سه منظر قابل بررسی است. یکی از نظر کمیت بررسی محیط‌زیست در برنامه‌ها، دوم از منظر کیفیت و رویکردهای علمی حاکم بر برنامه‌ها و نهایتاً اثربخشی رویکرد هاستپ به‌طور کلی برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب از منظر تعیین سیاست و چارچوب حرکت و تعداد حکم به‌سرعت افزایش پیدا کرده‌اند. از منظر زیست‌محیطی نیز نگاه به مواد برنامه‌های توسعه مفید است. از زمان برنامه توسعه اول تا کنون احکام بیشتری به‌لحاظ کمی در قوانین برنامه در خصوص محیط‌زیست گنجانده شده است. به‌طوری که از یک تبصره در برنامه اول توسعه (تبصره

منابع

فارسی

- سازمان برنامه‌وبودجه، قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی، چاپ دوم، تهران، انتشارات سازمان برنامه‌وبودجه، ۱۳۷۷.

- سازمان برنامه‌وبودجه، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، تهران، انتشارات سازمان برنامه‌وبودجه، ۱۳۷۹.

- قنبری، علی؛ صادقی، حسین، تحولات اقتصادی ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۶.

- کاظم‌پور تیمورلوئی، محمد؛ کاظمیان، غلامرضا، «مدیریت توسعه پایدار شهری و مروری بر سیاست‌های اتحادیه اروپا»، دومین کنفرانس بین‌المللی معماری، عمران، شهرسازی، محیط‌زیست و افق‌های هنر اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۴۰۱.

- کاظم‌پور تیمورلوئی، محمد؛ کاظمیان، غلامرضا، «مدیریت توسعه پایدار شهری و مروری بر سیاست‌های اتحادیه اروپا»، تهران، دومین کنفرانس بین‌المللی معماری، عمران، شهرسازی، محیط‌زیست و افق‌های هنر اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۴۰۱.

- کریم، محمدحسین؛ هاشمی، ابوالحسن، «نظرسنجی از روستاییان در مورد چالش‌های توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی دهستان ساروق شهرستان اراک)»، فصلنامه روستا و توسعه، شماره دوم، ۱۳۸۸.

- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، کتاب‌گزارش عملکرد قانون برنامه پنجم

- ترابی، یوسف، «آسیب‌شناسی مدیریت توسعه در ایران»، نشریه دانش سیاسی، شماره دوم، ۱۳۸۴.

- جهانگرد، اسفندیار، «پیش‌بینی رشد اقتصادی ایران و مقایسه آن با اهداف برنامه چهارم توسعه»، مجله برنامه‌وبودجه، شماره هشتادونهم، ۱۳۸۳.

- جهانگرد، اسفندیار، «محیط‌زیست و برنامه‌های توسعه در ایران»، فصلنامه اقتصاد محیط‌زیست و منابع طبیعی، شماره دوم، ۱۳۹۷.

- دبیری، فرهاد؛ عباسپور، مجید؛ مکنون، رضا؛ آزادبخت، بیتا، «جایگاه محیط‌زیست در قوانین برنامه‌ای پس از انقلاب»، نشریه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، دوره نهم، شماره اول، ۱۳۸۶.

- ذکاوت، سعید، «وضعیت محیط‌زیست در ایران»، ترجمه زهرا شمس تهرانی، فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، شماره هفتم، ۱۳۷۷.

- رستمی سلیمانی، توماج، «نگرش کشورها به توسعه پایدار و بررسی شاخص‌های توسعه انسانی و زیست‌محیطی در پایداری»، مجله کار و جامعه، شماره دویست و هفدهم، ۱۳۹۷.

- رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین؛ شفیق‌فر، حسن، «توسعه پایدار و حق بر محیط‌زیست سالم- چشم‌انداز نسل‌های آینده»، فصلنامه سیاست جهانی، شماره اول، ۱۳۹۵.

-Jones, A, "An Environmental Assessment of Food Supply Chains: a CaseStudy on Dessert Apples", Journal of Environmental Economics and Management, NO.4,2002.

- Jones. I. Charels, " Life and Growth", Journal of Political Economy, NO.2,2016.

-Redelift, Mand sage colinceds, Strategies for sustainable Development, first edition, New York, publication Jhon wiley and sons, 2002.

توسعه در سال ۱۳۹۰، جلد اول، چاپ سوم، تهران، نشر معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، ۱۳۹۳.

- معین، محمد، فرهنگ معین، جلد ششم، چاپ چهارم، تهران، نشر امیرکبیر، ۱۳۶۴.

- مهرآرا، اسداله؛ مدانلو جویباری، سپیده؛ زارع زیدی، علیرضا، «بررسی نقش حفاظت از محیط‌زیست در توسعه پایدار»، مجله مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه، شماره دهم، ۱۳۹۷.

- الوانی، مهدی، تصمیم‌گیری و خط‌مشی دولتی، چاپ اول، تهران، نشر سمت، ۱۳۷۴.

- یوسف‌وند، محمد، «تعریف محیط‌زیست و اقسام آن»، اولین همایش فقه و محیط‌زیست، قم، سازمان محیط‌زیست و مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۴.

عربی

-لوئیس مألوف، الاب، المنجد فی اللغة و الادب و المعلوم، بیروت، مکتبه الابا السیوعین، ۱۹۸۷.

لاتین

-Barber, Michael, Public Administration and sustainable Development, Plymouth- macdo nald & Evans Ltd,2004.

-Huttmanová, E," Sustainable Development and Sustainability Management in the European Union Countries", Eur. J. Sustain Dev, NO. 5,2016.

